

potreba utopije ili utopija potreba

Vukašin Pavlović: POREDAK I ALTERNATIVA, Univerzitetska riječ, Nikšić, 1987.

Ljubiša despotović

Živimo u vremenu čija je strukturalna potreba, zapravo potreba za utopijom. Industrijska društva, u mnogo čemu crpe poslednje resurse svoje strukture, ali i prirode. Na pomolu je »nova nepreglednost« — opasnost da ostanemo bez budućnosti sada je izvesnija nego ikada ranije, senka kataklizme koja se nadvila nad planetom za mnoge je poslednja opomena pred opasnošću najstrašnije vladavine, vladavine večne tišine. Otuda potreba za utopijom, za slikom sveta koju treba slediti, za projekcijom humanuma (Slobode, u budućnosti, za ciljem koji je više pokret a manje poredak, za pravac kretanja ka kome treba usmeriti »obnovljene utopijske energije«.

Na talasu društvenih gibanja s kraja 70-tih i početka 80-tih godina na zapadu i do nas su stigli prvi oblici novopokretovskog načina življenja (mišljenja/delovanja) oličenog kroz specifičan oblik ispoljavanja kulturno-političkog aktiviteta, naraslog na podlozi novih (starih) potreba i zahtevom za temeljnim raskidom sa stariim načinom proizvodnje i potrošnje života. Osobenost novih društvenih pokreta, nesumnjivo leži u načinu na koji se misli i deluje u pravcu razrešavanja egzistencijalnih pitanja prirodne i društvene sredine, ali je njihov značaj pre svega u tome što u sebi na autentičan način sabiru ogromnu u vremenu i prostoru disperzovanu socijalnu energiju, usmeravajući je na glavne pravce globalne krize.

Prvi deo ove odista inspirativne knjige, posvećen je fenomenu novih društvenih pokreta. Govoreći o značaju utopije za čoveka i tematiku društvenog pokreta, autor nas podseća na Blohovu distinkciju otpija, na utopije reda i utopije slobode. Važnost ove distinkcije je evidentan, s obzirom na konzekvence koje proizvodi kako na teorijsko-filozofskoj tako i na praktično-političkoj ravni ove problematike. »Utopije slobode nastoje da zamisle bolje, demokratskije, slobodnije društvo; utopije reda nude autoritarnu viziju društva u kome sve funkcioniše besprekorno zahvaljujući principu dominacije ne — slobode!«¹⁾ No uprkos ovakvoj distinkciji, mora se konstatovati da u našem vremenu postoji strah od svake utopije. Taj strah je upravo srazmeran samoj potrebi za utopijom, što je potreba veća, veći je i strah da se ona ne pretvori u antiutopiju, u diktaturu nad potrebama, jednako kao i nad ljudima. Ovaj strah možemo razumeti, s obzirom da istorija prosto vrvi primerima (zlo)upotrebe utopije za ciljeve i interese ne-slobode. Dakle, taj strah možemo razumeti, ali ga ne možemo opravdati, jer je on parališući, sputavajući, trpeći, jer prevazilazi granicu potrebnog opreza i prelazi u pokornost i nedelatnost. »Jer dijalektika ne trpi one koji stalno trpe.«²⁾

Govoreći o odnosu ideologije i utopije, autor ukazuje na moguću zamke njihovog poistovećivanja. Jasne su nam intencije ovakvih zamagljivanja, one su pre svega proizvod potrebe teorijske i političke diskvalifikacije novih društvenih pokreta. Izjednačavanju ideologije i utopije prethodi teorijska redukcija oba pojmova. Njen osnovni smisao i jeste u tome da utopiju prikaže kao određeni oblik ideološkog mišljenja, kao novu vladajuću ideologiju, alternativnu ideologiju. Na taj način najlakše se može osporiti legitimitet novim društvenim pokretima, i prikačiti etiketa alternativni (što u političkom smislu treba da znači opasnost po poredak). Ako novi društveni pokreti nećemu i jesu alternativa, onda to nije nijedan postojeći poredak ponaosob, nego su alternativa načinu

proizvodnje i potrošnje života, na kome počiva-ju dati sistemi.

U prilogu razlikovanja ideološkog i utopijskog mišljenja, Pavlović nudi sledeću argumentaciju: »U osnovi različitih ideoloških predstava leže razlike u interesima, među različitim socijalnim grupacijama. Otuda pojam ideologije ostaje nedokučiv ako u igru ne udele teorija interesa... U tom smislu ideologiju možemo odrediti kao proces oblikovanja Društvene svesti i na način da se posebni interes klase predstavi kao opštedruštveni interes, a sa svrhom da se obezbedi legitimnost posedovanja vlasti ili pretendovanja na vlast.«

Kada govori o odnosu društvenih pokreta, u utopije autor ističe: »Utopija novih pokreta nije sveobuhvatna niti mesijanska, nije revolucionarna niti maksimalistička. Ona je manje pisana i programatska, a više konkretna i delatna utopija... Kao i svaka, i ova utopija je izdašnja u obećanjima nego u postignutima, jasnija u onome što odbacuje nego u onome što nudi, pretencioznija kada postavlja vizije nego kada utvrđuje metode za njihovo ostvarenje. Da nije tako možda bi prestala da bude utopija.«⁴⁾ Drugi deo knjige čine teorijski intervjui (dijalozi) vođeni u periodu od 1983. do 1985. godine, sa teoretičarima i istraživačima novih društvenih pokreta, Tomom Botomorom, Džin Koen, Endriju Aratom i Lučanom Kastelinom. Nekoliko je grupa bitnih pitanja koja dominiraju u razgovoru sa navedenim autorima (od kojih su neki i aktivisti novih pokreta, kao Lučana Kasteline, na primer) kao što su pitanja koja se tiču odnosa radničkog i novih društvenih pokreta, zatim pitanja o krizi levice i njenim odnosom prema novim pokretima, a naročito interesantno pitanje koje se odnosi na tzv. koncept »države blagostanja« i njen uticaj na nastanak i uspon novih pokreta, odnosno pitanje u kojoj meri će se sadašnje redukovanje funkcija (davanja) države blagostanja (poznato kao politika »Reganizma i tačerizma«) odraziti na aktivnost novih društvenih pokreta?⁵⁾

Odgovarajući na postavljeno pitanje, o aktuelnom trenutku marksizma na zapadu, u tzv. krizi marksizma, (pitanje koje se, inače, direktno ne odnosi na tematiku društvenih pokreta, ali je od izuzetne važnosti za stvaranje celovite slike o stanju marksizma danas, pogotovo kada se ima u vidu da je razgovor vođen 1983. u periodu obeležavanja 100-godišnjice Marksove smrti i jeku rasprava o krizi marksizma) Tom Botomor je između ostalog rekao: »Ne smatram da je marksizam danas u krizi, bar

ne više nego što je to ponekad bio u različitim periodima u prošlosti... Pre bih čak, govorio o fazi vrlo brzog i uspešnog rasta marksizma... U svetskim okvirima prvi put se javlja ozbiljna i teorijski već značajno razvijena marksistička antropologija... Marksizam svuda postaje glavna teorija u sociologiji — uključujući čak i Sjedinjene Države... isto tako marksizam ima značajan uticaj i u istorijskoj nauci... on takođe postaje vrlo uticajan u filozofiji u mnogim zemljama a pogotovo u Britaniji... Situacija se izmenila i u ekonomiji... sada smo svedoci vrlo snažnog razvoja marksističke političke ekonomije. Kada je reč o sociologiji — nema bolje alternativne teorije, tako da je marksizam u svakom pogledu najznačajnija teorija u savremenoj sociologiji. Čak i kada je izložen kritici, pa i kada ga neko odbacuje, marksizam čvrsto drži svoju teorijsku poziciju sve dok se ne ponudi superiornija teorija... Za razliku od marksizma funkcionalizam i mnoge druge teorije nisu samo u krizi, one su teorijski mrtve i prevaziđene.«³⁾

Treći deo knjige naslovljen »Radanje demokratske javnosti« bavi se pre svega sve aktuelnijim raspravama o tzv. konceptu »socijalističkog civilnog društva«, i problemima odnosa ekologije i politike.

Otvaranje rasprave (bolje rečeno »ponovno otkrivanje civilnog društva«) o ovoj problematiki, još jedan je u nizu dokaza da se problematika društvenih pokreta u nas nemože svoditi na pukom pomodarstvo (tajno) uvezeno sa zapada. Insistiranje na vrednostima koje u sebi nosi civilno društvo (a koje se moraju živeti i kroz svakodnevno odnošenje ljudi praktikovati) pokazuje da proces demokratizacije društva dopija u ovom konceptu svoju jasnu artikulaciju. Zalaganje za pravnu i efikasnu državu tamo gde je ona neophodna, za samoupravljanje shvaćeno pre svega kao društveni pokret i društveni odnos, a ne kao blokiranu instituciju, za razumniji (umniji) odnos prema životnoj sredini, za svodenje političke svere u okvire koji joj i formalno i suštinski pripadaju itd, kristalno odslikavaju da ovi zahtevi ne samo da nisu u suprotnosti sa socijalizmom i samoupravljanjem, nego s u naprotiv, njegov autentični reprezentant. Izvesni pokušaji politizacije rasprava o »civilnom društvu« (koje ideologije redukuje na građansko društvo, a sve što je građansko apriorno je sporno) kako kaže autor »guraju društvene pokrete na politički teren« tamo gde im u suštini nije mesto (jer pokreti nisu političke partije, kao što im ni politika nije neposredni predmet interesovanja) na teren gde je »politička borba« neravnopravna, i gde se unapred zna poraženi.

Završavajući prikaz pored preporuke za čitanje, s krenuo bih pažnju budućem čitaocu, da ova knjiga, kao i prethodni zbornik (Obnova utopijskih energija) koji je priredio isti autor, čine jedinstvenu celinu. Kompletnu sliku o problematiki Novih društvenih pokreta moguće je steći samo čitanjem obeju, ovih odista inspirativnih knjiga.

- 1) V. Pavlović »Poredak i alternativa« str. 17
- 2) M. Trirković Selo i kultura N. Sad, 1987.
- 3) V. Pavlović »Poredak i alternativa« str. 21.
- 4) »Isto«, str. 26-27.
- 5) »Isto«, str. 83—85.

nezaposlenost u beogradu

Srećko Mihailović, Bora Kuzmanović i Gradimir Zajić, NEZAPOSLENA OMLADINA BEOGRADA, Centar za idejni rad SSO Beograda, Beograd 1987.

milena davidović

Stalni rast nezaposlenosti u jugoslovenskom društvu imao je za posledicu pojavljivanje većeg broja kvalitetnih radova u kojima se ovaj problem razmatrao iz različitih uglova posmatranja, najčešće ekonomskog. U Dugoročnom programu ekonomske stabilizacije, neza-

poslenost je ostala zabeležena kao »najdrastičniji oblik socijalne nejednakosti« i »prvorazredan politički problem«, a njen uticaj na stabilnost društva sasvim nesporan. Uprkos pojavi niza veoma stručnih i kvalitetnih analiza problema nezaposlenosti u savremenom jugoslovenskom društvu, knjiga »nezaposlena omladina Beograda« imaće svoje trajno i visoko mesto u postojećoj literaturi o ovom fenomenu; za

pripovedanje i propovedanje

Voja Čolanović: ZEBNJA NA RASKLAPANJE, Prosveta, Beograd, 1987.

mihajlo pantić

Neostvarljivi ideal književne kritike (himera, takoreći), jeste njeno nastojanje da u procesu vlastitog nastanka *iznova napiše* posmatrano delo. Postoji više načina za otpočinjanje toga puta, koji se, naravno, nikako ne može okončati, zarad nepremostive prepreke — raskoraka između *jezika dela* i *jezika kritike*. U slučaju Čolanovićevo romana *Zebnja na rasklapanje* taj raskorak pretvara se u provaliju — na jednoj strani je inventivna *jezička smeša* (dostojna bilo koje savremene književnosti) — na drugoj *jezički bastard* nastao ukrštanjem (pseudo) egzaktih termina i individualnih zapajanja (impresija) koje nikoga ne obavezuju. No, umesto govora aporija, vratimo se delu.

Roman Voje Čolanovića, *Zebnja na rasklapanje*, ide u red danas sasvim retkim (gotovo raritetnih) književnih dela koja uspevaju da dosegnu onu »tačku ravnoteže« između konvencionalnog zahteva za jasno, čitko ispričanom pričom i inovacijskih pomeranja u prostoru nikada do kraja ustanovljenog (kodifikovanog) romanesknog žanra. Čolanović, naime, svoju burlesknu priču (sa povremenim udarima sarkazma, crnog humora i groteske, naročito u finalu) o jednoj, koliko mogućoj, toliko i halucinosnoj staračkoj avanturi zasnovanoj na nameri da se »pućem staraca« preokrene svet (dakako, u njihovu korist) pripoveda formalno i jezički tako razudeno da priča iako na prvi pogled dovoljna tek za kakav strip-sinopsis postepeno otkriva i postojanje nesvodivog metafizičkog ostatka, onu dimenziju koja je skrivena u osnovama ljudske egzistencije, a koja svedoči i o vitalizmu i o sveopštoj besmislenosti postojanja. Na tu besmislenost reaguje se više organski (strah, strepnja, zebnja) nego racionalno. A ako se to i učini na racionalan način, ili, makar, fingiranjem racionalnosti (jer su motivi opet iracionalni), upravo kao što to čini Čolanovićev glavni junak Nebojša Tutuš, ishod i ne može biti drukčiji no tragikomičan. Negde u toj značajnoj zoni naslov *Zebnja na rasklapanje*, koji, na prvi pogled, »odudara« od teksta romana, polako »otključava svoj smisao«.

Čuvena Puškinova izreka: »Roman zahteva brbljanje« sasvim je pogodna za opisivanje generativnog principa organizacije (i) Čolanovićevo prozno teksta. Roman, ne samo iz kvantitativnih razloga (narastanje prozne mase), već i zarad onih suštinskih, hronotopskih, pa, potom, individualizacijskih i motivacijskih »potreba« zahteva reči, lavinu reči, neukinuto strujanje reči, asocijativno rasprskavanje reči, reči, reči, i Čolanović ga (slično angloameričkim »novim fabulistima«) upravo tako i ispisuje. Osnovna priča (razglobljena na nekoliko linearno poredanih epizoda) jasno se razaznaje — sve ostalo grana se i rasprskava. U fusnotama teksta pripoveda se, tako, unapred i unazad, životna priča Nebojše Tutuša, a samo jedan znak interpunkcije, ne više, dovoljan je Čolanoviću da iza njega otvori novi prostor asocijativnog vrtloženja. U pripovedanju autor se neprestano koristi mobilnom tačkom gleđišta (roman je napisan izmenom pripovedačeve i aktancijalne situacije pripovedanja) kao i kombinacijom različitih »okvira« i vremena pričanja (mešaju se san, halucinacija, java, prošlost i sadašnjost). Ta izmenljivost vizure, uz jezičko obilje (izuzetno uspeła upotreba slenga i mešanje različitih tipova govora) čine od *Zebnje na rasklapanje* i delo svojevrstne melodijske organizacije, zvučanja i značenja.

Rečeno jezikom romana (hitajući u susret eksplicitnom vrednovanju) *Zebnja na rasklapanje* je 77% izuzetna knjiga a 23% knjiga koja trpi i izvesne kritičke prigovore. U tih 77 procenata, osim nesvakidašnje jezičke invencije, do-

bro usaglašenih planova značenja i intonacija (humor sa ozbiljnim ishodima), svakako spada (u dosadašnjim kritičkim natpisima sasvim neprimećena) strukturalna analogija između romana *Zebnja na rasklapanje* i stripa *Alan Ford*, analogija koja je autorskim radom Čolanovića znatno usložnjena i značenjski obogaćena. Roman kao žanr koji guta sve književne vrste (a u određenom smislu sažima i diferencijalne kategorije sva tri književna rada) proširuje svoje hanibalističke sklonosti u ovom vremenu i na nove oblike umetničkog izraza (film, scenario, strip). Strukturalna sličnost romana *Zebnja na rasklapanje sa stripom Alan Ford* koji se poslednjih dvadesetak godina u jugoslovenskom prostoru neprestano obnavlja i doštampava upravo je fascinantna:

Čuveni Br. Alana Forda — Nebojša Tutuš iz *Zebnje*.

Organizacija TNT iz AF — organizacija TTD iz *Zebnje* (u koja SLUČAJA REČ JE o ad hoc društvima koja radikalno menjaju svet — čiste ga od zla — gledajući da ponešto i za sebe učine).

Groteska je osnovna vizura oba koncepta.

Za književnost jednog jezika nema sretnijeg trenutka nego kada se, baš kao u slučaju Čolanovićevo romana, u inovacijskoj traganju ponešto i pronade. Uspostavljanje ove analogije baca novo svetlo na do sada nedovoljno istraženi prostor prožimanja »oficijelne« književnosti i novih medija. (U nekim budućim studijama, bez proročke neizvesnosti, Čolanovićevo romanu pripašće posebno mesto).

U preostala 23 procenta romana krije se nekoliko nedoumica. One se uglavnom javljaju u razmatranju izvesnih neusklađenosti u samoj *logici priče*. Na primer, glavni junak Nebojša Tutuš (sjajan sudar suprotnosti u imenu), živahni senilni starčić, po zanimanju klanični veterinar u penziji, opsednut je prevelikim brojem literarizovanih asocijacija (na drugoj strani, očigledno se poezije!), i zna napamet previše mudrih (nužgledno autorski biranih) izreka, što, sve skupa, prevazilazi moći jednog običnog klaničnog veterinaru, makar on bi i čudo od starca. U ovom segmentu dela, dakle, nije najsretnije usaglašena autorska perspektiva shvatanja romana kao svojevrstne citatološke (vavilonske) mešavine, sa mogućnostima odabranog, ipak limitiranog lika. I drugo: kraj romana, ma koliko efekatan, iznenadujući i, u suštini, motivacijski moguć, ipak je prenagli skok u dinamizam tako suprotan jezičkoj rasplinutosti priče koja mu prethodi. (Kraj romana kao da je rešen na novelistički način, obrtom koji dograđuje smisao priče, što je, u svakom slučaju zanimljivo, ali pitanje je, i koliko uspeło rešenje). No *čitljivost* Čolanovićevo delu iskupljuje sve njegove naprsline.

Zebnja na rasklapanje krije u sebi i jednu izrazito subverzivnu notu (subvezivnu na istinski literarni način), kojom se potkopava iluzija srećno sklopljenog sveta. Čolanovićevo *pripovedanje* o iskonski nesavršenom svetu (koji, paradoksalno, postaje sve nesavršeniji u grozničavom nastojanju da postane savršeno) kreće se u sasvim suprotnom pravcu od onih tipova govora koji *propovedaju* sliku utopijskog savršenstva (eto opet nadindividualne egzistencijalne zebnje). Organizacija TTD (na čelu sa Velikom Vodom Nebojšom Tutušem) koja želi da na revolucionaran (mikro) način izmeni poredak sveta završava poput svih istorijskih (makro) procesa, svejedno kako se oni zvali. Razlika je jedino u obimu, nikako ne u kvalitetu. Zato Čolanovićev roman *Zebnja na rasklapanje*, barem iz ugla ovog kritičkog čitanja, nije ništa drugo do karikaturna interpretacija ideološki zaslepljenosti koja prati sve oblike, vremena i prostore naše civilizacije. A zebnja, možda, potiče od činjenice da je ta zaslepljenost i sam temelj civilizacije.

razliku od drugih studija o nezaposlenosti, ona predstavlja sada najcelovitiji i najobuhvatniji presek ovog složenog problema. U knjizi se iscrpno razmatraju: selektivne crte onih koji su nezaposleni; društveno-ekonomski položaj nezaposlenih; psihološke, kulturne i političke posledice nezaposlenosti kao i karakteristike traganja za poslom. Zbog ovako široko postavljenog sadržaja i dosledno sprovedene istraživačke analitičnosti, problem nezaposlenih predstavljen je u svojoj složenosti i životnosti. Suvoparna analiza jednog tako životnog problema kao što je nezaposlenost, izbegnuta je detaljnim analiziranjem rezultata obimnog istraživanja anketnog tipa kojim je obuhvaćeno 1200 nezaposlenih omladinaca koji žive u Beogradu.

Analiza ovog istraživanja pokazuje, najpre, da su osnovna svojstva nezaposlenosti u Beogradu njen stalni rast povremenim periodima mirovanja; zatim, da se na zaposlenje sve duže čeka; najveći broj nezaposlenih je omladinskog uzrasta; među nezaposlenima su znatno više nezaposlene žene; strukturu nezaposlenih u najvećem broju čine srednjoškolski i nekvalifikovani radnici; može se govoriti o postojanju izrazito selektivnog karaktera nezaposlenosti. Na pojedinačnom planu, ovaj selektivni karakter nezaposlenosti ispoljava se kao posedovanje manjih izgleda za zapošljenje, a njih imaju pre svih oni koji su mladi; oni koji su bez radnog iskustva; žene; nezaposleni sa sificitarim zanimanjima; srednjoškolski i radnici bez kvalifikacija; nezaposleni koji su poreklom iz seljačkih i radničkih porodica; siromašni, itd.

Nezaposlena omladina je izrazitije stratifikovana nego zaposlena; nizak društveni položaj nezaposlenog lica snižava društveni položaj porodice odnosno domaćinstva u kome živi jer ga finansijski opterećuje, a utiče i na niženje društvenog ugleda tog domaćinstva. Između 10 i 15% nezaposlene beogradske omladine živi na ivici egzistencijalnog minimuma, a nema izgleda da će se to stanje u doglednom vremenu popraviti.

Nezaposleni su veoma aktivni u traženju zaposlenja: u proseku, svaki ispitanik je 22 puta konkurisao za radno mesto, a broj konkursa raste sa dužinom čekanja na zaposlenje. Pri tom, jedna trećina nezaposlenih traži posao samo u okviru svog zanimanja, a isto toliko njih je spremno da prihvati i poslove sličnih zanimanja, dok ostali prihvataju bilo kakav posao. U potrazi za poslom, nezaposleni radije menjaju struku i zanimanje nego mesto boravka: njih 56% traži posao u Beogradu, 29% bi se zaposlilo u bližjoj okolini Beograda, a svaki sedmi ispitanik bi prihvatio zaposlenje bilo gde.

Okolo jedne trećine ispitanika svoju nezaposlenost objašnjava time što ne poseduje jake veze i poznanstvo neophodno za dobijanje zaposlenja, a samo jedna četvrtina ispitanika svoju nezaposlenost objašnjava nedostatkom radnih mesta. Ukratko, četiri petine mladih nezaposlenih Beogradana smatra da u sticanju zaposlenja dominiraju nelegalni putevi među kojima je najznačajnije posedovanje dobre veze.

Veoma je značajno što u ovoj knjizi nailazimo i na razmatranje psiholoških posledica nezaposlenosti, što je retkosti u literaturi. Psihološke posledice nezaposlenosti posmatrane su kroz odnos porodice prema nezaposlenom, odnos okoline prema zaposlenom — prevashodno u smislu da li on gubi ugled u društvu, emocionalna stanja nezaposlenih, osećanje bespomoćnosti i doživljaj samoootudenja. Ako ovome dodamo razmatranja o uticaju nezaposlenosti na društveni položaj ispitanika, zatim o tome kakve su im kulturne aktivnosti, vrednosne orijentacije i socijalno-političko angažovanje i ponašanje u traganju za poslom — jasno je koliko svestrano autori nastoje da objasne problem nezaposlenosti.

Veliki značaj ove knjige trebalo bi tražiti u uspelom pokušaju troje autora da nam prime-nom različitih istraživačkih metoda i pristupa u analizi pruže dosta realnu sliku o tome kako izgleda život nezaposlenih. Koristeći različite statističke podatke i ponajviše pokazuje vlastitog, dobro zamišljenog i realizovanog istraživanja — autori uspevaju da ubeđe čitaoca u tačnost svoje polazne opaske o tome da je »pred toliko mladih nezaposlenih ljudi skrštenih ruku — nemoguće skrstiti ruke«.